

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת כי תבוא, תש"ע
מספר 876

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

אי הירידה למצרים – איסור או הבטחה?

אמרו חכמים:

בשלשה מקומות הזהיר המקום לישראל שלא לחזור למצרים, שנאמר "אֲשֶׁר רָאִיתֶם אֶת-מִצְרַיִם הַיּוֹם לֹא תִסְפוּ לְרָאֵתָם עוֹד עַד-עוֹלָם" (שמ' יד: יג), ואומר "וַיֹּהֲרֹג אֱמֶר לְכֶם לֹא תִסְפוּן לָשׁוּב בְּדֶרֶךְ הַיָּם עוֹד" (דב' יז: טז), ואומר "וַיִּשְׁיבֶנּוּ הַמִּצְרַיִם בְּאֲנִיּוֹת בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר אָמַרְתִּי לָךְ לֹא-תִסִּיף עוֹד לְרָאֵתָהּ" (דב' כח: סח).¹

כבר עמדו המפרשים על כך ששלשה מקומות אלו עוסקים בעצם בשני עניינים שונים. הפסוקים בשמות יד: יג ובדברים כח: סח עוסקים בהבטחה שעם ישראל לא ישוב למצרים,² ואילו הכתוב בדברים יז: טז אוסר על ישראל לשוב למצרים.³

כיצד אפוא יש להבין מימרה זו הרואה בפסוקי ההבטחה איסורים? כדי להשיב על שאלה זו יש לעמוד על משמעות ההבטחה מחד והאיסור מאידך. נפתח בבירור הפסוק מפרשתנו: "וַיִּשְׁיבֶנּוּ הַמִּצְרַיִם בְּאֲנִיּוֹת בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר אָמַרְתִּי לָךְ לֹא-תִסִּיף עוֹד לְרָאֵתָהּ וְהִתְמַכְרְתֶם שָׁם לְאִיִּבֵיךָ לְעֲבָדִים וְלִשְׁפָחוֹת וְאִין קָנָה" (כח: סח).

נראה ששיבת ישראל למצרים מסמלת, כביכול, את ביטול הפיכת עם ישראל לעם ה'. עם ישראל נקנה לה' עם יציאת מצרים, כנרמז בתחילת עשרת הדיברות: "אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים" (שמ' כ: ב; דב' ה: ו), וכמו שמפורש בויקרא: "כִּי-לִי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים עָבְדוּ אֲשֶׁר-הוֹצֵאתִי אוֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" (כה: נה). השבת עם ישראל למצרים על ידי ה' מבטלת, כביכול, את משמעות הוצאתו משם. משום כך מדגישה התורה בפסוק זה את עניין העבדות – "וַיִּשְׁפָּחוּ אוֹתָם שָׁם לְאִיִּבֵיךָ לְעֲבָדִים וְלִשְׁפָּחוֹת". עבדות למצרים היא ניגוד מוחלט לעבדות לה'. כאן מתואר מצב של חזרה לעבדות מצרים כפי שהיה קודם שגאלם ה' מבית עבדים וקנאם לו לעם.

ראיית פסוק זה על רקע יציאת מצרים יכולה להסביר גם את תפקידה של המילה 'בְּאֲנִיּוֹת' בפסוק. בהקשרו המצומצם של הפסוק באה מילה זו, כנראה, להזכיר אֲנִיּוֹת שבי המובילות עבדים.⁴ ואולם על פי ההקשר הרחב של הפסוק, כפי שביררנוהו לעיל, מתברר שמילה זו היא ניגוד לקריעת ים סוף. היציאה ממצרים לוותה בנס קריעת ים סוף שאפשר את שחרורם המוחלט של ישראל ממצרים והליכתם בתוך הים ביבשה. הפסוק אצלנו מדגיש שחזרתם של ישראל למצרים לא תלווה בנס קריעה מחודש של ים סוף אלא תיעשה בְּאֲנִיּוֹת, שמתברר שהן אכן אֲנִיּוֹת עבדים.

¹ מכילתא דר"י, מסכתא דויהי בשלח, פרשה ב, מהדורת הורביץ-רביץ עמ' 95, ומקבילות.

² לצורך ההכללה נקטתי כאן לשון שאינה מדויקת. בשמות ההבטחה איננה שעם ישראל לא ישוב למצרים אלא שלא יוסיף לראות עוד את המצרים, וראו על כך עוד להלן.

³ ראו דברי הרמב"ם, ספר המצוות, מצוות לא תעשה מו (בתרגומו של הרב קאפח): "אמרו בשלשה מקומות הזהירה תורה את ישראל שלא לשוב למצרים ... והשלישי אמרו 'כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תספו לראותם עוד עד עולם'. ואע"פ שפשט הלשון שהוא הודעה בא לנו בקבלה שהוא אזהרה", וראו עוד להלן.

⁴ ראו פירוש רש"י במקום.

הסבר זה יכול לבאר גם את הדגשת התורה שהחזרה למצרים תיעשה "בדרך אשר אמרתי לך לא תוסיף עוד לראתה". דרך זו היא הדרך שבה יצאו ישראל ממצרים, והחזרת ישראל לשם באותה דרך שבה יצאו, מחדדת את משמעותה של חזרה זו – ביטול משמעות היציאה.¹

כללו של דבר – ההבטחה שעם ישראל לא יוסיף לראות את הדרך למצרים פירושה שגאולת ישראל והפיכתו לעם ה' היא דבר מוחלט וסופי. ואולם, הפסוק בפרשתנו מלמד שהבטחה זו מותנית בקיום הברית על ידי ישראל, והפרת הברית יכולה לגרור חלילה את הפרת ההבטחה על ידי ה'. כאמור, גם הפסוק בשמות עניינו הבטחה. אמנם לא הבטחה שלא לשוב למצרים אלא הבטחה שלא לראות עוד את המצרים, מכל מקום שתי ההבטחות עניינן שווה. בשתייהן מבטיח ה' לישראל ששעבוד מצרים לא יחזור שנית, וממילא שגאולתו של ישראל והפיכתו לעם ה' הם מעשה סופי. לעומת זאת, הפסוק בדברים (יז:טז) מדבר על פי הקשרו על האיסור לישראל לשוב למצרים, וצריכים אנו להבין את משמעותו של איסור זה.

הרמב"ם בספר המצוות, מצוות לא תעשה מ"ו, כתב: "האזהרה שהוזהרנו מלשכון בארץ מצרים לעולם כדי שלא נלמד מכפירתם ושלא ננהג במנהגיהם הרעים".² כיוצא בזה גם הרמב"ן בפירושו לדברים (יז:טז):

וטעם המצוה הזאת, מפני שהיו המצרים והכנענים רעים וחטאים לה' מאד כמו שאמר "כְּמַעֲשֵׂה אֶרֶץ-מִצְרַיִם אֲשֶׁר יִשְׁבְּתָם-בָּהּ לֹא תַעֲשׂוּ וְכַמַּעֲשֵׂה אֶרֶץ-פְּנִינָן וגו', והנה רצה ה' שלא ילמדו ישראל ממעשיהם, והכרית בכנענים כל נשמה ואמר לא ישבו בארצך, והזהיר במצרים שלא נשב אנחנו בארצם.

פירוש זה דחוק משני טעמים: ראשית – לא רק המצרים והכנענים היו רעים וחטאים לה', אלא הכתוב ציין את שניהם בלבד מפני שאתם בא עם ישראל במגע או יבוא אתם במגע. שנית – הכתוב אינו אוסר את הישיבה במצרים אלא את השיבה למצרים, ויה' אָמַר לָכֶם לֹא תִסְפוּן לָשׁוּב בְּדֶרֶךְ הַזֶּה עוֹד". נראה אפוא שטעם האיסור דומה לטעם ההבטחה, כלומר כשם שה' הבטיח שלא להשיב את העם מצרימה בדרך הזה עוד כדי לתת ביטוי לרעיון של נצחיות הפיכת ישראל לעם ה', כך אוסר ה' על העם לשוב למצרים בדרך הזה מְזַמְתוּ, כדי שלא לבטא מרידה בה' וחזרה לחסות מצרים.

אמור מעתה, היחס בין ה' לעמו הוא הדדי. ה' פורס את חסותו על העם, והעם מקבל עליו את חסותו של ה'. לפיכך ה' מבטיח לא להסיר את חסותו מהעם ולא להשיבו לעבדות מצרים, והעם מתחייב לא להסיר את חסות ה' ממנו ולא לשוב חזרה לחסות מצרים. אי השיבה למצרים בדרך שבה יצאו ישראל ממנה מבטאת אפוא את שני הפנים הללו: את הבטחת ה' ואת האיסור המוטל על העם. לשניהם, כאמור, יש מקור אחד.

נראה שהפסוק בפרשתנו רומז בבירור לצד השווה שבין פן ההבטחה לפן האיסור. נשים לב שלשון הכתוב אצלנו מעורבת מלשון הכתוב בשמות ומלשון הכתוב בדברים י"ז. מצד עניינו ראוי פסוק זה, שעוסק בביטול ההבטחה, לנקוט את לשונו של הפסוק בשמות. ואכן, הלשון 'לא תוסיף' מכוון כנגד 'לא תוסיפו', ולשון 'ראייה' משותפת אף היא לשני הכתובים הללו. ואולם כבר אמרנו שיש הבדל ניכר ביניהם; בשמות מדובר על אי ראיית המצרים, ואילו בפסוק שבפרשתנו מדובר על אי ראיית הדרך. בפרט זה דומה אפוא הלשון שבפרשתנו לפסוק בדברים י"ז. בשני המקומות מדובר על הדרך למצרים. נראה אם כן שהפסוק שבפרשתנו מערב בכוונה בין הלשונו של הפסוק בשמות והפסוק בדברים י"ז. כך מבקש הכתוב לומר שלפן ההבטחה ולפן האיסור יש שורש אחד, והם שני צדדים של מטבע אחד.

יתר על כן, נראה שטשטוש ההבחנה שבין ההבטחה ובין האיסור כלול כבר בלשונו של הפסוק בדברים י"ז. שם נאמר: "ויה' אָמַר לָכֶם לֹא תִסְפוּן לָשׁוּב בְּדֶרֶךְ הַזֶּה עוֹד". היכן מצינו שאמר ה' לישראל לא לשוב בדרך הזה עוד? על זה השיבו חז"ל: "כיוצא בדבר אתה אומר ויה' אָמַר לָכֶם לֹא תִסְפוּן וגו' והיכן אמר? 'כִּי אֲשֶׁר רָאִיתָם וגו'".³

אבן עזרא דחה פירוש זה בפירושו שם, כנראה מפני שראה בכתוב בשמות הבטחה ולא איסור, ולכן פירש: "לא תוסיפון – מצוה היתה ולא נכתבה". גם רמב"ן בפירושו שם הציע על דרך הפשט שני פירושים השונים מפירוש חז"ל. האחד – המילה 'אמר' משמשת כאן כפועל בבינוני; ה' אומר לכם כעת. האחר – ה' אמר לי (=למשה) לומר לכם כעת. רמב"ן, שהכיר כמובן את פירושו של ראב"ע, נמנע

¹ השוו לאמור במל"א יג "כִּי-כֵן צָוָה אֶתִי בְּדַבְּרֵי ה' לֵאמֹר... וְלֹא תָשׁוּב בְּדֶרֶךְ אֲשֶׁר הִלַּכְתָּ". גם שם מתברר שכוונת הצינוני היא ללמד שאין דרך חזרה מהעונש שהובטח שם (ראו א' סימון, "אות נבואי גובר על מפיריו", הגות במקרא, ב, ת"א, תשל"ז, עמ' 175-174).

² וכן כתב במשנה תורה, הלכות מלכים, פ"ה סוף הלכה ח: "מפני שמעשיה מקולקלין יותר מכל הארצות שנאמר כמעשה ארץ מצרים".

³ מכילתא דר"י, מסכתא דפסחא, פרשה יב, מהדורת הורוביץ-רבין עמ' 41.

מלפרש כמותו, כנראה מפני שסבור היה שאין זה הגיוני שהתורה לא תכתוב את המצווה במקומה הטבעי ותזכיר אותה רק בדרך אגב. למרות ההיגיון שבטענה זו קשה שלא להבחין בדוחק שבפירושי רמב"ן. נראה אפוא שכתוב זה אכן רומז לכתוב בשמות כמו שפירשו חז"ל. ואף שהכתוב בדברים הוא איסור והכתוב בשמות הוא הבטחה, הרי אין בכך כלום, שכבר אמרנו שהאיסור וההבטחה הם שני צדדים של מטבע אחד. אמור מעתה, הכתוב בדברים י"ז לא רק רומז אל הכתוב בשמות אלא גם מפרש אותו פירוש חדש ומעניק לו תוכן חדש.⁴ הכתוב בדברים כ"ח כבר כולל בתוכו חידוש זה של צירוף שני ההיבטים לכדי היגד אחד.

אלא שלכאורה יש לשאול: אם אכן השיבה למצרים וההתמכרות שם לעבדים ולשפחות פירושה ביטול הפיכת ישראל לעם ה' וחזרה למצב של טרום יציאת מצרים, הרי כתוב זה סותר את ההבטחה על נצחיות בחירת עם ישראל ואי הסרת מלכות ה' מעלינו, הבטחה העולה מכתובים רבים אחרים במקרא, והיא יסוד באמונת עם ישראל.

נראה שהתשובה לשאלה זו טמונה בשתי המילים האחרונות של הפסוק: "וְהִתְמַכְרְתֶם שָׁם לְאִיכָרְךָ לְעֶבְדִים וְלִשְׁפֹחֹת נְאִיץ קֹנָה". על פי פשוטו של הכתוב ועל פי ההקשר המצומצם של הפסוק באו מילים אלו להקצין את הפורענות. כל כך ירד מעמדכם, עד שגם כאשר תרצו להימכר לאויביכם כדי להחיות את נפשכם לא תמצאו קונה. ואולם על פי עומק פשוטו של מקרא ועל פי ההקשר הרחב של הפסוק יש לומר שכתוב זה משמש גם הבטחה: לאחר שקנה ה' את עמו ביציאת מצרים ("עַד-יַעֲבֹר עִמָּךְ ה' עַד-יַעֲבֹר עִם-זו קֹנִית" - שמו' טו:טז), שוב לא יימצא לו קונה גם כאשר יבקש העם להימכר. נמצא שעצמת הפורענות הוא גם יסוד הנחמה. ואף שפרק כ"ח מסיים בפורענות, הרי רמז יש בו לנחמה גדולה.

ד"ר מרדכי סבתו
המחלקה לתלמוד

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע.

הדף מופיע באינטרנט באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>. כדי להצטרף לרשימת המנויים בדואר האלקטרוני על דף פרשת השבוע, יש לפנות לכתובת: listserv@vm.biu.ac.il. אין לכתוב נושא למכתב. יש לכתוב שורה אחת בלבד, בגוף המכתב:

sub parasha-l firstname lastname כאשר *first-name* ו- *last-name* הינם השם הפרטי ושם המשפחה של השולח.

⁴ והשוו לדבריו של הנצי"ב בדברים יז:טז: "וה' אמר לכם לא תוסיפון וכו' – כבר פירשו הראשונים שהוא המקרא שבפרשת בשלח 'לא תוסיפו לראותם עוד עד עולם'... ולא שעיקר פשטא דקרא הוא לאזהרה, דודאי אינו אלא הבטחה. רק למדנו משה רבינו בשם ה' שיש באותו מקרא כוונה שניה שהוא אזהרה ג"כ".